

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: ОЦІНКА, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Чайка Тетяна Олександрівна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри землеробства і агрохімії імені В. І. Сазанова
Полтавської державної аграрної академії

Анотація. Обґрунтовано необхідність оцінки перспектив розвитку аграрного сектору економіки з урахуванням світового досвіду. Запропоновано методу розрахунку індексу людського розвитку в аграрному секторі економіки України, який ґрунтується на узагальненому показнику Human development index. Визначено особливості розрахунку індексу за такими групами показників: умови праці працівників; рівень освіти штатних працівників; рівень життя та матеріальний добробут працівників, їх ефективність праці.

Ключові слова: Human Development Index, індекс людського розвитку в аграрному секторі економіки, рівень освіти, агропромислове виробництво, умови праці.

Abstract. The necessity to assess the prospects of the agricultural sector of economy is substantiated considering the world experience. Proposes the methods of human development index's calculation in agrarian sector of Ukraine. The features of calculation of the index by the following groups of indicators are defined: working conditions of employees, level of education of staff members, quality of life and physical well-being of employees and their labor effectiveness. This method is based on overall index of human development.

Keywords: Human development index, Human development index in Agrarian sector of economy, education level, agricultural industry, working conditions.

Перспективи розвитку аграрного сектору економіки визначаються багатьма чинниками. Світова практика знає випадки занепаду відносно благополучних територій через втрату чи неефективне використання їх потенціалу. У межах однієї країни також відбуваються процеси зростання одних галузей і занепаду інших. Такі явища можуть загострюватися під впливом глобальних кризових процесів. Очевидно, що для планування заходів розвитку необхідно мати інструменти оцінювання різноманітних складових потенціалу певного сектору економіки.

Слід зазначити, що на макрорівні інтелектуальний капітал визначити доволі складно, оскільки ще не запропоновано загальноприйнятих методик урахування інтелектуального складника у ВВП, а показник чистого економічного добробуту не набув широкого застосування. Проте сьогодні економісти використовують індекс людського розвитку (Human Development Index), який дає змогу

здійснити порівняльний аналіз, зокрема й інтелектуального складника, відносно 186 країн світу. Цей узагальнений показник застосовують для кількісного виміру людського розвитку у щорічних звітах Програми розвитку ООН (ПРООН) «Human development report» [10].

Варто підкреслити, що концепція людського розвитку пропонує основні напрями дій щодо оптимізації зв'язку між економічним зростанням і розвитком людини, зокрема збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприятиме реалізації здібностей людини та її участі у виробництві й розподілі благ [4].

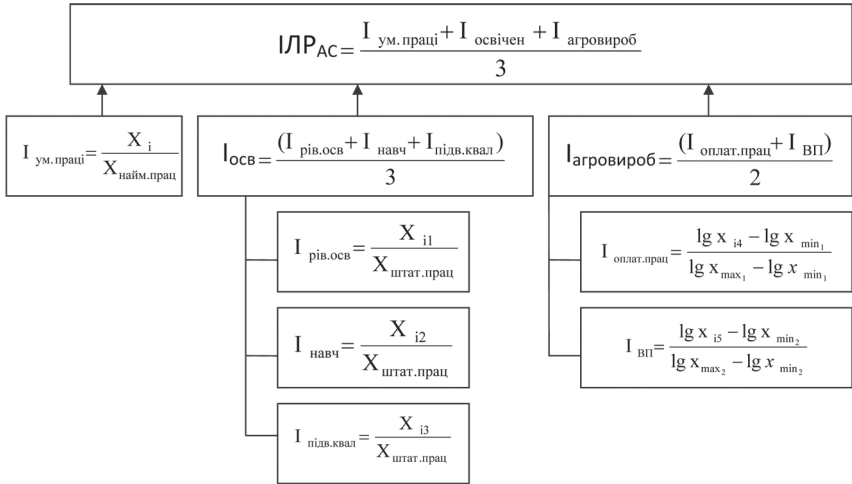
Для кількісного представлення трьох базових вимірів людського розвитку використовуються такі індикатори:

- 1) показник довголіття: середня очікувана тривалість життя при народженні;
- 2) показники освіченості: рівень грамотності (частка грамотних серед населення віком 15 років і старшого) та рівень охоплення навчанням (сукупна частка учнів серед населення відповідного віку);
- 3) показник матеріального добробуту (скоригований реальний ВВП на душу населення).

Перелічені індикатори вимірюються різними одиницями вимірювання (роками, відсотками, грошовими одиницями), а змінюються нерівномірно й нерідко різноспрямовано. Тому для побудови загального індексу людського розвитку потрібне нормування цих індикаторів, тобто приведення їх до одного виміру, для чого розраховуються часткові індекси людського розвитку (ІЛР) – індекс тривалості життя, індекс рівня освіченості, індекс скоригованого реального ВВП.

За даними Human Development Index (HDI) місце України за ІЛР у міжнародному рейтингу змінювалось з 45-го (1990 р.) до 55-го (1995 р.) серед 137 країн, до 68-го (2005–2007 рр.) серед 174 країн та до 78-го (2012 р.) серед 187 країн. Найближчі показники з пострадянських країн у рейтингу за ІЛР 2011 р. мають Росія (66-ге місце) і Казахстан (68-ме місце) [9]. В Україні за період 1990–1995 рр. спостерігалось досить значне падіння ІЛР. У 2001–2012 рр. динаміка ІЛР характеризується не дуже великою амплітудою коливань, однак мала позитивну тенденцію. Це пояснюється тим, що важливі політичні й соціально-економічні трансформації, що відбулись за останні 20 років у східноєвропейських і пострадянських країнах, їх уходження у світовий ринковий простір у багатьох випадках не супроводжувалися відповідним зростанням стандартів життя [6]. За критеріями досліджуваного індексу в нашої країни найкращий стан

справ з освітою та грамотністю – 0,860 (29-те місце у світі), помітно гірше зі здоров'ям і довголіттям – 0,760, а найгірший стан – із рівнем життя (економічним розвитком) – 0,615 [2].

Методика розрахунку ІЛР в аграрному секторі економіки

- X_i – кількість працівників, які працюють в умовах, що відповідають санітарно-гігієнічним нормам, тис. осіб;
- $X_{найм.прац}$ – кількість працівників, які працюють в аграрному секторі економіки;
- X_{i1} , X_{i2} , X_{i3} – частка працівників, які мають повну, неповну та базову вищу освіту (навчилися новим професіям або підвищили кваліфікацію відповідно), тис. осіб;
- $X_{штат.прац}$ – чисельність штатних працівників, тис. осіб;
- X_{i4} , X_{i5} – витрати на оплату праці (випуск валової продукції) в аграрному секторі економіки на 1 працівника;
- X_{max1} , X_{max2} – максимальне значення витрат на оплату праці (випуск валової продукції) в інших галузях економіки на 1 працівника;
- X_{min1} , X_{min2} , X_{min} – мінімальне значення витрат на оплату праці (випуск валової продукції) в інших галузях економіки на 1 працівника.

Джерело: авторська розробка.

Нами ж розроблено індекс людського розвитку в аграрному секторі економіки ($ІЛР_{АС}$), який складається з трьох часткових індексів (див. рисунок) і показує, скільки необхідно зробити для досягнення певних цілей [8]:

- 1) належних і безпечних умов праці;
- 2) високого рівня освіченості працівників;
- 3) достатнього рівня матеріального рівня життя й продуктивності праці.

Звичайно, до показників людського розвитку в аграрному секторі економіки можна віднести й інші показники, однак, на нашу думку, при використанні запропонованої методики розрахунок ІЛР дозволить: об'єктивно оцінити умови розвитку людей, які в ньому працюють; розробити соціально-економічну й інноваційну стратегії розвитку аграрного сектору економіки з метою встановлення прямого зв'язку між показниками інноваційного розвитку та рівнем матеріального добробуту працюючих. Розроблення соціально-економічної та інноваційної стратегії аграрного сектору економіки, які базуватимуться на розрахунках з ІЛР, дозволить також контролювати міру їх виконання, здійснювати коригування поточних планів та інноваційного розвитку аграрного сектору в цілому.

За даними Державної служби статистики України нами було розраховано показники ІЛР_{АС} в Україні (див. таблицю).

Враховуючи класифікаційні рівні щодо ІЛР аграрного сектору економіки України, можна відзначити, що він забезпечує середній рівень розвитку (від 0,500 до 0,799), який має тенденцію до зменшення (0,521 у 2012 р.). Це може привести до його зниження у групу низького рівня розвитку, тобто менше 0,499. Крім того, за кожним розрахованим частковим індексом і відповідним показником можна визначити напрями вдосконалення соціально-економічної стратегії в аграрному секторі економіки. Так, кожен із показників рівня освіченості штатних працівників показує низький рівень розвитку:

- 1) рівень освіти підвищився з 0,168 у 2008 р. до 0,309 у 2012 р.;
- 2) частка штатних працівників, які навчалися новим професіям, у 2012 р. зменшилася удвічі (з 0,014 до 0,007) відносно 2008 р.;
- 3) частка штатних працівників, які підвищили кваліфікацію, в 2012 р. становить 73,9 % від рівня 2008 р.

При цьому індекс рівня освіченості штатних працівників в аграрному секторі в 2012 р. збільшився на 63,2 % відносно 2008 р. і дорівнював 0,111, що свідчить про зменшення витрат сільськогосподарськими підприємствами на їх навчання та зростання рівня загальної освіти працівників (збільшення загального індексу рівня освіченості в Україні до 0,86).

Таблиця. Індекс людського розвитку аграрного сектору економіки України, 2008–2012 рр.

Показники	Роки					Динаміка 2012/2008, %
	2008	2009	2010	2011	2012	
Рівень освіти штатних працівників	0,168	0,255	0,265	0,298	0,309	83,8
Частка штатних працівників, які навчалися новим професіям	0,014	0,012	0,006	0,008	0,007	-49,8
Частка штатних працівників, які підвищили кваліфікацію	0,023	0,024	0,01	0,016	0,017	-26,7
Рівень оплати праці 1 працівника ¹	0,438	0,437	0,429	0,222	0,217	-50,5
Рівень валової продукції 1 працівника ²	0,718	0,735	0,707	0,727	0,690	-3,9
Індекси						
– умов праці	0,931	0,932	0,932	0,933	0,933	7,4
– рівня освіченості	0,068	0,097	0,094	0,107	0,111	63,1
– агропромислового виробництва	0,578	0,586	0,568	0,475	0,454	-60,1
ІЛР _{АС}	0,526	0,538	0,531	0,527	0,521	-34,8

¹Для розрахунку використано максимальне значення оплати праці у добувній промисловості, тоді як мінімальне значення – в аграрному секторі, тому індекс оплати праці розраховується за формулою:
$$I_{\text{оплат.прац}} = \frac{\lg x_{i4}}{\lg x_{\text{max}_1}}$$
;

²Для розрахунку використано максимальне значення валової продукції у переробній промисловості, а мінімальне – в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги [7].

Джерело: розраховано й побудовано за даними Державної служби статистики.

Достатньо високий рівень ІРЛ в аграрному секторі економіки має індекс умов праці – 0,933, що є позитивним моментом. Однак, на нашу думку, він дещо умовний, оскільки розраховується лише за показником відповідності умов праці санітарно-гігієнічним нормам. Для забезпечення його більшої достовірності доцільно враховувати також: кількість нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом; капітальні інвестиції й поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища; витрати на оздоровлення працівників аграрного сектору економіки.

Для визначення індексу агропромислового виробництва нами було використано два показники, які відображають рівень матеріальної забезпеченості працівників, оскільки від випуску валової про-

дукції залежить рівень їх оплати праці. Так, для визначення індексу оплати праці 1 працівника було використано як максимальне значення оплати праці у фінансовій сфері (2008 р. – 3747 грн., 2009 р. – 4038 грн., 2010 р. – 4601 грн., 2011 р. – 5340 грн., 2012 р. – 5954 грн.). У той же час у процесі порівняння відповідних показників за галузями економіки виявилось, що найменший рівень оплати праці в галузі рибальства (2008 р. – 913 грн., 2009 р. – 1028 грн., 2010 р. – 1191 грн., 2011 р. – 1369 грн., 2012 р. – 1552 грн.), що було враховано для відповідних розрахунків.

Для розрахунку індексу валової продукції на 1 працівника за даними Державної служби статистики України як максимальне значення було використано показники в переробній промисловості (2008 р. – 164 735 млн грн., 2009 р. – 141 878 млн, 2010 р. – 158 483 млн, 2011 р. – 166 382 млн, 2012 р. – 180 086 млн грн.), а мінімальне – показники в будівництві (2008 р. – 29 185 млн грн., 2009 р. – 21 528 млн, 2010 р. – 32 518 млн, 2011 р. – 37 232 млн, 2012 р. – 38 574 млн грн.). В аграрному секторі ці показники на 1 працівника дорівнюють: 2008 р. – 65 148 млн грн., 2009 р. – 65 758 млн, 2010 р. – 82 641 млн, 2011 р. – 110 564 млн, 2012 р. – 111 748 млн грн.

Таким чином, наші розрахунки ІЛР аграрного сектору економіки засвідчили, що рівень освіченості штатних працівників є дуже низьким. Тоді як освіта є одним із головних ресурсів сучасного суспільства. Рівень і якість здобутої освіти, освітянські досягнення населення значною мірою визначають структурно-інноваційні можливості розвитку економіки й багатьох інших сфер, важливих для людського добробуту [5]. У цих умовах здобуття вищої освіти є першочерговим завданням як для кожного окремого працівника, так і для сільськогосподарських підприємств, які мають сприяти підвищенню їх кваліфікаційного рівня та навчанню новим професіям. Це дозволить не лише підвищити якість сільськогосподарської продукції, її конкурентоспроможність на світовому ринку, що позитивно вплине на прибутковість і конкурентну позицію сільськогосподарських підприємств, а й є необхідною умовою забезпечення моделі інноваційного розвитку аграрного сектору, збільшення його інтелектуального капіталу й інтелектуальної ренти.

Концепцією реформування і розвитку аграрної освіти та науки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 279-р, визначено, що сучасний стан економіки країни потребує створення нової системи інноваційного розвитку

агропромислового сектору «аграрна освіта – аграрна наука – аграрне виробництво» і поглиблення співпраці центральних та місцевих органів виконавчої влади у вирішенні питань функціонування і розвитку аграрної освіти та науки [3]. Сьогодні проблема підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів і фахівців з вищою освітою гальмує впровадження вітчизняних наукових розробок в агропромислому комплексі. Функціонування аграрної освіти та науки не повною мірою відповідає соціально-економічним потребам суспільства, рівню розвитку виробництва та продовольчої безпеки держави.

Розв'язання проблеми можливе за умови реформування аграрної освіти та науки із застосуванням інноваційних підходів, що дасть змогу підвищити їх якість і результативність, ефективність використання кадрового й наукового потенціалу галузі, забезпечити конкурентоспроможність агропромислового сектору національної економіки та підвищити добробут населення.

Забезпечення високого рівня кваліфікації працівників аграрного сектору економіки має супроводжуватися відповідним рівнем оплати праці, оскільки, за нашими розрахунками, він є найнижчим серед інших галузей економіки. Це призводить до міграції робочої сили, особливо молоді, в інші сектори економіки. Системи оплати праці, які діють сьогодні в аграрному секторі економіки, є мотиваційно слабкими, ослаблюється взаємозв'язок між заробітною платою працівників і результатами господарювання. Рівень оплати праці майже не залежить від трудових зусиль працівників, а формується під впливом зовнішніх чинників (економічна ситуація в країні, інфляція, державне регулювання тощо) [7].

Таким чином, розрахунок ІЛР для аграрного сектору економіки показав наявні проблеми та визначив напрями вдосконалення існуючого соціально-економічного устрою з метою забезпечення його інноваційного розвитку. На нашу думку, відповідний ІЛР аграрного сектору можна розраховувати в межах окремого регіону, області та району України. Відповідна методика індексу людського розвитку, розроблена під керівництвом Е. Лібанової, значно розширює методику ІЛР ПРООН [4, с. 19]. Система показників регіонального розвитку за національною методикою складається з дев'яти груп індикаторів, які дають змогу оцінити як прямі, так і непрямі чинники формування та розвитку інтелектуальних ресурсів у регіонах.

Література

1. Державна служба статистика України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/>.
2. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/index-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>.
3. Концепція реформування і розвитку аграрної освіти і науки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 279-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80>.
4. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / [Е. М. Лібанова, Н. С. Власенко, О. С. Власюк та ін.]. – К., 2002. – С. 123.
5. Назарко С. О. Вплив освіти на регіональний людський розвиток і зайнятість населення / С. О. Назарко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4 (94). – С. 166–171.
6. Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л. П. Радченко // Вісник Нац. юр. акад. України ім. Я. Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 67–76.
7. Спесівцев А. Л. Формування системи мотивації та оплати праці в сільському господарстві [Електронний ресурс] / А. Л. Спесівцев. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pav/2011_19/19-54.pdf.
8. Чайка Т. О. Оцінка індексу людського розвитку в аграрному секторі економіки: авторське право на твір № 54702 від 12.05.2014 р.
9. Human Development Index (HDI) value [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdrstats.undp.org/en/indicators/103106.html>.
10. International human development indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org>.